

I.

Több mint négy évtized¹ telt el azóta, hogy Niklas Luhmann megfogalmazta a szociológiai felvilágosodás programját (Luhmann 1988 [1970]). Ez az elképzelés nem csupán Luhmann rendszerelméleti érvelésének és kutatási programjának a lenyomata, hanem annak a szándéknak is a kifejeződése, hogy a szaktudomány tegye határozottabban vizsgálat tárgyává saját ideológiai elköteleződéseit és ebből fakadó kutatási kérdéseit.

Luhmann ebben az összefüggésben elsősorban arra irányította a figyelmet, hogy a szociológiának tisztáznia kell a felvilágosodáshoz fűződő ambivalens, legfőképpen pedig nem tisztázott viszonyát. Arra mutatott rá, hogy a szaktudomány egyrészt a felvilágosodás ideológiája által meghatározott, vagyis alapvetően az a törekvés vezeti, hogy az emberi viszonyokat a hagyománytól és az előítéletektől megszabadítva, az értelemről konstruálják meg, másrészt azonban – éppen abból adódóan, hogy a felvilágosodás ethosának 19. századi megroppanása hozta létre a szaktudományt – a szociológia (már klasszikus korszakában is) erőteljes szkepszissel szemléli az ész mindenhatóságába vetett felvilágosodásbeli hitet. A „szociológia, mint szkeptikus tudomány” (Luhmann 1988 [1970]: 66) úgy igyekszik megragadni a társadalmi valóságot, hogy alapítójával (Comte 1979) szemben már nem hisz a megfellebbezhetetlen pozitív törvényekben, megroppant a kívánatos állapotok létrejöttéhez kapcsolódó hajdani optimizmusa, és egyre kevésbé hisz abban, hogy minden ember részvételével bármiféle közös értelem megalkotható lenne. Luhmann úgy látja, hogy noha ezáltal a szociológia megkülönbözteti magát a régi típusú, naiv felvilágosodástól, másfelől azonban mégsem képes a szakításból adódó problémára érdemben reflektálni.

Luhmann emellett érvel, hogy a szaktudomány úgy haladta meg a felvilágosodás hagyományát, hogy sok vonatkozásban benne ragadt a kiindulás ideológiájában. Ezt leginkább az azal magyarázza, hogy a szociológia nem reflektált érdemben saját elméleti pozíciójára, felvi-

¹ Noha a *Szociológiai felvilágosodás* hat kötetének sora 1970-ben indult el, az első kötetben szereplő programadó írás (Luhmann 1988 [1970]) folyóiratbeli megjelenése 1967-es keltezésű.

lágosodáshoz fűződő viszonyára, ezáltal képtelenné vált arra, hogy elvégezze a „felvilágosodás megvilágítását” [Abklärung der Aufklärung]. A szociológia tehát „megvilágosodott felvilágosodás” helyett ezen elméleti reflexió híján egyre inkább „alkalmazott felvilágosodás” (Luhmann 1988 [1970]: 67) lett. Ez mutatkozik meg abban, hogy a szociológia egyrészt bele-süppedt az empirikus valóság elméletileg meg nem alapozott, sekélyes vizsgálatába, másrészt társadalomelmélete – a felvilágosodás naiv hagyományához kötődve – nem teljesíthető, optimista elvárásokkal operál, miközben rövidre zárt magyarázati sémákkal igyekszik megragadni a társadalmi világot.

A luhmanni szociológiai felvilágosodás programja tehát az üdvösnek tartott funkcionalista elemzés melletti érveken túl a szaktudomány nem reflektált kiindulásait, az ebből adódó ideológiai elkötelezettségeket is elemezni kívánja. Mik ennek a bírálóknak a fő elemei? Luhmann úgy látja, hogy míg a felvilágosodás hagyománya a tudományt a kívánatos viselkedéshez elvezető út eszközeként értelmezte,² a szociológia a szociális kontextusok sokféleségének felfedezése után elvileg már számot vet a világ szociális kontingenciájával és az ebből adódó inkongruens perspektívákkal; azzal az ismeretelméleti következménnyel, hogy a nagy elméletek sem lehetnek egyebek, mint javaslatkérdések a probléma megoldására. A felvilágosodás határait mutat rá Luhmann akkor is, amikor világosan jelzi, hogy ez a megváltozott perspektíva nem vezethet el megkérdőjelezhetetlen igazságokhoz.³ A felvilágosodás megvilágításának elmaradását jelzi azonban az, hogy a szociológiai hagyomány ma is meghatározó irányzatai szívesen tetszelegnek a problémákat helyesen látó, az értelmezést és a helyzetmeghatározást kizárólag maguknak vindikáló, „törvényhozói” [legislative] szerepben. A felvilágosodás reflektálatlanul tovább élő hagyománya mutatkozik meg Luhmann szerint abban is, hogy a jelenbeli szociológiai értelmezések zöme lényegében nem lépett túl a naiv, az „értelem felvilágosodásának” [Vernunftaufklärung] azon a priori korlátain, amely a szubjektív valóságátélés objektív rendje alapján orientálódik (Luhmann 1988 [1970]: 79–80), azaz a szubjektum önmegfigyelésén keresztül igyekszik megtudni, hogy mások hogyan viszonyulnak a világhoz.⁴

Luhmann szerint a felvilágosodás hagyományához kötődik az is, hogy a szociológus előszeretettel kísérli meg, hogy a szocialitás keletkezését és különösképpen a sajátosságait bizonyos egyedi okokra (kizsákmányolás, az emberek közötti konfliktus, az alapvető igény a megegyezésre, a szolidaritás stb.) vezesse vissza.⁵ Másképpen fogalmazva, olyan axiómákból

2 A programadó írásban is jelzett kérdés részletesebb kifejtését lásd Luhmann későbbi elemzéseiben (Luhmann 1990 [1989], 1993).

3 Luhmann ezt a felismerést a husserli transzcendentális-fenomenológiai problémakutatásból következő belátásnak tekinti. (Ez együtt jár Luhmann számára Husserl „transzcendentális pozitívizmusának” elutasításával [Luhmann 1996]). Ebből a belátásból következik, hogy a szociológiai felvilágosodás rendeltetése már nem az emberi értelem alapján meghatározott helyes tényállások társadalmi érvényesítése lesz. Luhmann a felvilágosodás feladatát abban látja, hogy az a világ komplexitásának megragadásában és redukációjában növelje az emberi potenciált (Luhmann 1988 [1970]: 77–78).

4 A felvilágosodás hagyományának ezen jellemzője határozza meg a 20. századi szociológia többségi cselekvéseméleti kiindulását is, amelynek bírálata megtalálható jelen kötet második Luhmann-írásában (Luhmann 2009a) is.

5 Ebben a tételben legtöbbször Luhmann-nak a kritikai társadalomtudomány elleni állásfoglalását szokták érzékelni, noha hangsúlyozottan nem erről van szó. Luhmann ugyanis nem tesz értékbeli különbséget azon oksági magyarázat között, amely a társadalom tagjai közötti szembenállásra, a közöttük lévő egyenlőtlen, hatalmi viszonyokra, vagy az emberek közötti szolidaritás igényére, a megegyezésre utaltságra alapozva hoz létre társadalomértelmezést. Luhmann mindkét megközelítésben, tehát az úgymond konfliktus- és konszenzuselméleti értelmezési keretben (más terminológiával a kritikai és a konzervatív társadalomelméletben) is a társadalom megragadásának azon

építkezik a szociológus társadalomértelmezése, amely óhatatlanul a társadalom leírásának túlságosan egyszerű magyarázati sémáját adja. Noha Luhmann is úgy gondolja, hogy a felvilágosodás utópiájával szemben be kell látni a társadalom megragadhatóságának korlátait, el kell fogadni a társadalom leírásában a redukció kikerülhetetlenségét, mégis ebben a most is többségi elméleti beállítódásban az elmélet azon indokolatlan rövidre zárását érzékeli, amely lehetetlenné teszi a társadalom komplexitásának megragadását. A kiindulás rövidre zárt okozati sémájából való építkezés miatt és a jelenségek közötti komplex, kölcsönös függőségek negligálásával összefüggésben az a szociológia, amely magát egy „világot felvilágosító valóságtudomány” (Luhmann 1988 [1970]: 73) részeként értelmezi, képtelen lesz arra, hogy a szociális komplexitás problémáját megragadja.

Luhmann helyzetértelmezése négy évtized távlatából is mellbevágóan érvényes megállapításokat tartalmaz. Nehéz lenne ugyanis azt állítani, hogy akár a szociológiai empirikus kutatások vonatkozásában, akár a többségi társadalomelméleti irányzatok esetében idejét múltak lennének bíráló szavai. Vagyis a szociológiai felvilágosodás luhmanni programja nem sokat veszített aktualitásából.

II.

Ha Luhmann pályakezdekor papírra vetett elképzelései most is ennyire érvényesek lehetnek a társadalomelmélet számára, érdemes megvizsgálni azt, hogy a szociológiai felvilágosodás programja mennyiben alakította az elmúlt évtizedek hazai szociológiai kutatásait. Hiszen olyan elképzelésről van szó, amely most is méltán számíthat a szociológia figyelmére, ráadásul olyan szerző tollából született gondolatokról, akit a honi szociológusok is a tudományterület legtekintélyesebb szerzői között sorolnak fel. Ez az elismertség jól látszik abból is, hogy ha a hazai, mértékadó szociológusokat a második világháború utáni időszak jelentős szociológusairól kérdezik, akkor általában teljes magától értetődőséggel nevezik meg Luhmann-t a legjelentősebbek között. A tavaly megjelent, modern szociológiai paradigmákat tárgyaló kötet pedig egyenesen az utóbbi hatvan év négy legjelentősebb szerzője közé sorolja (Némedi 2008: 15–65). Ennek fényében kiváltképp különös, hogy meglehetősen csekély számú írás foglalkozik itthon Luhmann társadalomelméletével. Különösen, ha a szaktudományt oktató egyetemi tanszékeket és kutatóintézeteket magában foglaló, intézményesült honi szociológia reagálásait vesszük számba, megdöbbentő a reflexió majdnem teljes hiánya.⁶

Nehéz magyarázatot adni erre a szótlanságra. Hiszen az nem indokolható azzal, hogy a szerző olyan nemzeti szociológiához lenne sorolható, amely hagyományosan periferikus a magyar szociológia tájékozódása szempontjából.⁷ A német szociológia ugyanis a francia mellett mindig is az érdeklődés homlokerében állt. Ráadásul Luhmann azzal a Habermasszal folytatott vitát, jelentetett meg közös kötetet (Habermas és Luhmann 1990 [1971]), aki

indokolatlan redukcióját érzékeli, amely saját rövidre zárt kauzális láncának fogságában van, és amely ebből adódóan nagyon kevésbé tudja értelmezni a jelenségek közötti bonyolult cirkuláris interdependenciákat.

⁶ Ezzel összefüggésben azonban már egyáltalán nem meglepő, hogy a szociológia szakosok egyetemi törzsképzésében, szigorlati tematikáiban is jórészt periferikusan, vagy egyáltalán nem találkozhatunk Luhmann nevével.

⁷ Ez magyarázza leginkább azt, hogy Anthony Giddens széles körű elismertsége ellenére szintén híján van a hazai reflexióknak, lévén az angolszász szociológia (eltekintve a hazai szociológia születésének rövid ideig Herbert Spencer szociológiájától) periferikusan van jelen a honi szociológiai diskurzusban.

Bourdieu mellett vitán felül meghatározó szerző a hazai társadalomelméleti gondolkodás számára. Kétségtelen, hogy Luhmann sajátos nyelvezete, külön bejáratú fogalmisága nem könnyíti meg műveinek olvasását, értelmezését. Ez a megértési nehézség azonban hasonlóan nehezen értelmezhető szerzők (Habermas, Bourdieu, Foucault stb.) esetében nem eredményezte az adott szerző negligálását. Magyarázhatnánk a szótlanságot Luhmann-nak a többségi szociológiai hagyománytól távolságot mutató azon megközelítésmódjával is, amely elsősorban nem a tudományterület klasszikusaiból építkezik (mint például Habermas társadalomelmélete), hanem a kánonba nem beletartozó irányzatokból. Azonban sok vonatkozásban más, a honi szociológiai érdeklődés középpontjában lévő szerzőknél (pl. Bourdieu-nél) sincs ez másképp.

A magyarázat, úgy tűnik, elsősorban a honi többségi szociológia ideológiai elkötelezettségében keresendő. A magyar szociológia jórészt a marxi eredetű, frankfurti iskola által fémjelzett kritikai társadalomtudomány diskurzusa által meghatározott. Ez az a nézőpont, amely a szociológia első műhelyében (Litván és Szűcs 1973) is hangsúlyozottan jelen volt, a pártállami időszak szűkre szabott szakmai tájékozódását szinte teljes mértékben kijelölte, és ez az a megközelítésmód, amely a rendszerváltás utáni időszakban is megőrizte primátusát;⁸ különösképpen az intézményesült struktúrák vonatkozásában. Ez az a perspektíva, amely Luhmann hazai megítélését meghatározza. Ez a kritikai diskurzus jelölte ki alapvetően itthoni értékelését akkor is, amikor a hetvenes évek elejének Habermasszal folytatott vitája kapcsán Luhmann neve megjelent a honi szakmai közgondolkodásban.

Mivel nálunk társadalomtudományos berkekben Luhmann társadalomelméletének megítélése még mindig leginkább az ekkor megfogalmazott álláspont által meghatározott, érdekes röviden felidézni, hogy a többségi nézőpont miképpen ítélkezett Luhmann szociológiájáról. Ebben a Luhmann számára nem különösebben termékeny vitáról nálunk (a német kritikai hagyomány közvetítésével) meglehetősen egyoldalú kép alakult ki. Eszerint míg Habermas a honi társadalomkutatás számára iránytűként szolgáló új irányzat vezéralakjaként jelent meg, addig Luhmann – társadalomelméletének érdemi reflexiója nélkül – a társadalmi technokrata és konzervatív címkével lett felruházva.

Ha azonban alaposabban körbejárjuk a kérdést, kiderül, hogy ezek a jelzők sokkal inkább a honi szociológia ideológiai elkötelezettségére, mint Luhmann társadalomelméletének jellemzőire mutatnak rá.⁹ Hiszen a kritikai hagyomány szemantikájában bárki könnyen felruházzható a konzervatív jelzővel, aki nem a társadalomfejlődés emancipatorikus tartalmai, vagy az embernek tulajdonított nembeli jegyek felszínre hozatala mellett kardoskodik, és nem az ezeket akadályozó társadalmi igazságtalanságok, konfliktusok természetére koncentrál elsősorban. Miként könnyen technokratának minősülhet az a nem a kritikai hagyományban álló szerző, aki nem a felvilágosodás értékei, vagy egyszerűen nem egy normatív társadalomelmélet szükségessége mellett foglal állást, hanem a lehető legkevesebb értékvonatkozással kívánja

8 Nyilvánvalóan a honi szociológia kialakulásakor csak a marxi társadalomelmélet hatásáról lehet beszélni, és majd a Kádár-érától kezdve egészül ki, frissül fel a marxi befolyás a frankfurti iskola megközelítésével a magyar szociológia tájékozódásában.

9 A Habermas–Luhmann-vita honi, többségi értelmezésében nyilvánvalóan nem a pártállami időszak felügyelt szakmai nyilvánossága játszott döntő szerepet. Hiszen ha ennek a viszonyrendszernek a kényszere alakította volna ki a véleményeket, akkor a rendszerváltás után a Luhmannról szóló ítéletekben lényeges elmozdulásnak kellett volna történnie. De az azóta eltelt közel két évtized nem mutat ilyen átalakulást, tehát elsősorban a szakma többségi ideológiai elkötelezettsége határozta meg a luhmanni társadalomelmélet értékelését.

megragadni a modernitás komplexitását. Mivel azonban a Luhmannról szóló vélekedés kialakítása során minden bizonnyal az elsődleges szempont az ideológiai pozíció megvédése volt minden ettől különböző megközelítéssel szemben, a Luhmann fölött ítélezőket kevésbé zavarta, hogy a ráaggatott két jelző alapvetően ellentmondásban áll egymással. (Hiszen a normatív bázison álló társadalomelméleti konzervativizmust képviselő igencsak kevésbé lehet éppen e normatív bázis híján lévő technokrata.) A probléma azonban leginkább abban áll, hogy Luhmann társadalomelmélete a maga komplexitásában nem leírható a két jelző mentén.¹⁰

Nem véletlen tehát, hogy Luhmann ezen hazai megítélése nem társadalomelméletének elfogadhatatlanságát kimutató, az életmű állításainak tarthatatlanságára rámutató elemzésekben fogalmazódott meg, hanem inkább folyosói ítéletekben, illetve intézményesült szociológiaelméleti oktatásának ezt az elutasítást tükröző szerkezetében manifesztálódott. A Habermas–Luhmann-vita honi értelmezése azonban nem csupán Luhmann hazai megítélése szempontjából paradigmaticus. A vita egyik résztvevőjét kanonizáló, a másik felet pedig szinte teljes mértékben negligáló, őt indokolatlanul minősítő értelmezés egyúttal arra is rámutat, hogy mintha a tudományterület diskurzusa jórészt híján lenne azon önbefékezés képességének, amely alapvető feltétele annak, hogy az egy vitában elhangzó ellentétes álláspontok megértésére sor kerülhessen. Vagyis éppen a piederstálra állított Habermas kommunikatív racionalitása, az interpretáció képessége és gyakorlata kevésbé jellemzi a vita alapján rögzült szakmai közvéleményt, amennyiben az erőfeszítést sem tesz a többségi állásponttal vitában álló megközelítés megértésére. Pedig egy szakmai diskurzus tudományossága többek között éppen ezen pluralisztikus gondolkodás képességén méretődik meg.

III.

Ez a blokk Luhmann fontos, eddig magyarul nem megjelent két írásának publikálása mellett a társadalomelméletére reflektáló hazai szerzők tanulmányait tartalmazza. Mi más lehet a feladata a fentiekben vázolt helyzetben egy tematikus blokknak, mint hogy megkíséreljen hozzájárulni ahhoz, hogy a hazai szociológia kimozduljon a saját maga által okozott szótlan-ságból. Ez a felvilágosodás lehet az alapja annak, hogy az egymással versengő megközelítések között érdemi, szakmai viták alakulhassanak ki. Ez járulhat hozzá, hogy a szaktudomány könnyebben tudjon reagálni a rokon tudományok (kulturális antropológia, kommunikációelmélet, politológia stb.) részéről jövő kihívásokra,¹¹ és ez segítheti azt is, hogy az értelmezési keretében erőteljesen a múltba forduló honi szociológia¹² nagyobb nyitottságot mutasson

10 Nem véletlen, hogy a Luhmann-nal foglalkozó mértékadó monográfiák (Reese-Schäfer 1992; Horster 1997; Brunczel 2008) nem csak tartózkodnak a társadalomelmélet leírása során ezen jelzők használatától, de egyúttal arra is rámutatnak, hogy a luhmanni felfogás konzervatív és technokrata minősítései milyen elméletig rövidre zárt megközelítést rejtenek magukban.

11 Aligha vitatható, hogy a magyar szociológia hajdan magától értetődő primátusa a társadalmi folyamatok értelmezésére (vö. Kuczi 1992) az utóbbi évtizedekben igencsak megkérdőjeleződött. Különösen a fiatalabb korosztályok szakmai tájékozódása kerüli ki egyre inkább a szociológiai hagyomány által kínált értelmezési kereteket.

12 A honi szociológusképzés társadalomelméletet érintő tematikáit lapozgatva könnyen juthatnánk arra az álláspontokra is, hogy a szociológiai elméletalkotás valamikor az 1980-as évek elején lezárult, és az utóbbi három évtizedben semmi érdemleges nem történt ezen a területen. Ezen tematikák alapján tájékozódva nem indokolatlan az az ítélet sem, hogy a jelenbeli társadalom megértéséhez még mindig Max Weberen és Émile Durkheimen keresztül vezet az út.

az utóbbi évtizedek társadalomelméleti eredményei iránt. Luhmann társadalomelméletének erőteljesebb hazai jelenléte legfőképpen pedig ahhoz járulhat hozzá, hogy a luhmanni szociológiai felvilágosodás programja kitágítsa ismeretünket a modernitás komplex rendszerével kapcsolatban.

Természetesen ez a mostani válogatás Luhmann írásaiból és a kapcsolódó értelmezések nem előzmények nélküliek. A honi intézményesült szociológia lassan négy évtizedes szótlanlansága ellenére jó pár orientáló értelmezés született meg az elmúlt időszakban, magától értetődően zömében nem ebben a struktúrában pozicionált szerzők tollából.¹³ Ez a más szerzőkhöz mérten szűkös hazai recepció azonban így is már közel három évtizedes múltat tekint vissza. Pokol Béla Luhmann jogszociológiájának (Pokol 1982), majd társadalomelméletének első avatott monografikus elemzései (Pokol 1987, 1988) mellett a nyolcvanas évek második felétől több újabb értelmezés született. Különösképpen Karácsony András elemzései (Karácsony 1987a, 1987b, 1990a, 1990b, 1995) kalauzoltak nagy szakértelemmel – Luhmann társadalomelméletének filozófiai vonatkozásairól sem megfeledkezve (Karácsony 1992) – e gigantikus életműben. Szintén Karácsony András volt az, aki Luhmann második nagy korszakának, a *Szociális rendszerek* opus magnumjával kezdődő időszakának munkásságára is szakavatott módon reflektált. A hazai Luhmann-kutatás aztán a kilencvenes évektől két, az életművet elhelyező nagy munkával is jelentkezett (Pokol 1990, Balogh és Karácsony 2000: 144–156, 279–329), majd az ezredforduló után egy egész kötetet (Bangó és Karácsony 2002) szentelt Luhmann munkásságának.¹⁴ Az utóbbi pár évben pedig újabb elemzések születtek, immár az ifjabb generációk bekapcsolódásával (Brunczel 2007, 2008; Éber 2006, 2008; Tóth 2002, 2004; Bognár 2008a, 2008b) is, jelezve azt a növekvő érdeklődést, amely az elmúlt időszakban megmutatkozik Luhmann szociológiája iránt.

Az utóbbi esztendőök kétségtelenül fokozódó figyelmének egyik sajátossága, hogy az hangsúlyosabb érdeklődést mutat a második luhmanni korszak azon társadalomelmélete iránt, amely nem csupán az önreferencialitás fogalmában hozott újdonságot, hanem a rendszerek részletesebb elemzéseivel¹⁵ a szűken vett szociológián messze túlmutató tudományterületekhez is kapcsolódott. Ezáltal Luhmann sokféle területre, a szocialitás egészére is kiterjedő társadalomelmélete újabb területeket (irodalomtudomány, kommunikációelmélet, médiaelmélet, politológia, gazdaságtudomány stb.) is megszólít. Ez tükrözi Luhmann szándékát is, aki magát ugyan szociológusként definiálta, de nem csupán a szaktudomány számára igyekezett társadalomelméletet alkotni. Ha társadalomelmélete sok vonatkozásban el is szakadt ugyan Talcott Parsons megközelítésétől, a szintetizáló nagy elmélet [Supertheorie] igényét változatlanul továbbviszi. (Sőt; Maturanával való vitájában igyekszik kiterjeszteni immár univerzalisztikus igényét a természettudományok területére is.) Parsonsszal és a szociológiai hagyománnyal szemben azonban ennek kiindulópontja nem valamely normatív premisszához, hanem Luhmann rendszerelméleti építkezéséhez kapcsolódik.

13 Az egyetlen kivétel Némedi Dénes korai, értékes elemzése (Némedi 1986) Luhmann első nagy összefoglaló munkájáról, a *Szociális rendszerekről*.

14 A hazai Luhmann-recepció részletesebb taglalására lásd Karácsony András munkáját (Karácsony 2002), amely a kezdetektől 2002-ig tekinti át a hazai reflexiókat Luhmann munkásságára. A Luhmann-szövegek magyar fordításainak és a vele foglalkozó hazai munkáknak a bibliográfiáját lásd a Luhmann-könyv mellékletében (Bangó és Karácsony 2002: 249–253).

15 Közismert, hogy a *Szociális rendszerek* paradigmatis munkája után számtalan, a társadalom egyes részrendszereivel, vagy jelentős kommunikációs médiumokkal (gazdaság, jog, tudomány, tömegmédia, művészet, politika, vallás, oktatás, morál) részletesen foglalkozó Luhmann-írás látott napvilágot.

Jelen kötet első írása ezt az ismeretelméleti pozíciót, Luhmann műveleti konstruktivizmusát mutatja meg. Azt a megközelítést, amely világosan megkülönbözteti magát a korábbi, többségi szubjektumfilozófiai megközelítésektől éppúgy, mint a radikális konstruktivisták táborától, és amely ezen kiindulásokkal szemben a rendszer és környezete megkülönböztetéssel operál. Luhmann itt fejt ki, hogy az autopoietikus rendszerek elméletében miképpen lehet a közös világ előfeltevését (a szubjektumfilozófiai kiindulást) a megfigyelőrendszerek megfigyelésének elméletével (a második rendű kibernetikával) helyettesíteni. Ez a Luhmann által is gyakran idézett szöveg hivatott arra is, hogy – a részletesebb kifejtés által – megvilágítsa a szerzőnek a *Szociális rendszerekben* lakonikus rövidséggel megfogalmazott alapállását („rendszerek pedig léteznek” – Luhmann 1987 [1984]: 30).

Luhmann második írása erőteljesen kapcsolódik a nyitótanulmányban felvetett kérdésekhez. Ebben a munkában az ismeretelméleti alapállás tisztázása után egyrészt a társadalomelméleti építkezésének alapjául szolgáló kommunikáció fogalmának értelmezésére vállalkozik; másrészt pedig az írás több szálon is érvel a 'kommunikáció' fogalom választása, a szubjektumfilozófiai hagyomány interszubjektivitást középpontba állító megközelítésével szembeni állásfoglalása mellett. Ennek kifejtése során Luhmann itt is megmutatkozó, példátlan társadalomfilozófiai jártasságáról tanúságot téve veszi sorra a szubjektum fogalmából való kiindulás kevésbé reflektált elméleti következményeit. A luhmanni nézőpontban azonban nem csupán a szerző ebben a kérdésben is kifejeződő határozott távolsága mutatkozik meg a 20. századi szociológia többségi felfogásától, hanem Luhmann azon igénye is, hogy az európai filozófiai hagyományra való avatott reflexión keresztül fogalmazódjék meg a társadalom leírásának programja. A tanulmányt az teszi különösen érdekfeszítővé, hogy Luhmann, felfogása kifejtése során, érdemben reflektál többek között Husserl transzcendentális szubjektivizmusára, Habermas kommunikatív cselekvés-elméletére és Karl-Otto Apel diszkurzív etikájára is.

A blokk hazai reflexióinak sorát megnyitó beszélgetés is tanúskodik Luhmann messze a társadalomtudomány szokásos kérdésfeltevésein túlmutató nézőpontjáról. A társadalomelmélet nyolcvanas évek közepi szociobiológiai megalapozása adta az apropóját annak a beszélgetésnek, amely Kampis György és Karácsony András között jött létre, s amely górcső alá veszi Luhmann természettudományos vonatkozásain túl társadalom- és természettudomány rendszerelméleti kapcsolatainak lehetőségét is. A beszélgetés középpontjában álló autopoieszis tárgyalása pedig Luhmann társadalomelméletének központi fogalmához visz közelebb, kitérve ennek lehetséges létfilozófiai belátására, a buddhizmusra is.

A rendszerek építkezésének autopoietikus elve azonban nem csak Luhmann második korszakának alapkategóriáját jelöli, hanem egy sokak által vitatott elméleti fordulat azon manifesztációját is, amely új módon veti fel az integráció kérdését. E problémakör körbejárására vállalkozom a blokk következő tanulmányában, amikor a szocialitás modern integrációjának szegmenseit vizsgálom a luhmanni életműben. Ennek során igyekszem tisztázni a kettős kontingencia feloldásában a nyelv, a szimbolikusan általános kommunikációs médiumok, a morál, a részrendszerek sajátos racionalitásának és a struktúráképződés stabil és instabil elemeinek a jelentőségét. Másrészt kitérek az autopoieszis fogalmával és Luhmann második nagy alkotói korszakával kapcsolatos szokásos félreértésekre is.

Luhmann társadalomelméletének egyik alapkérdéséhez, a kommunikációból való kiindulás premisszájához kapcsolódik Karácsony András tanulmánya is. Az írás arra keres magyarázatot, hogy Luhmann miért nem az 'ember' fogalmára építette elméletét, miért érezte

szükségesnek, hogy az antropológiai megalapozású társadalomelméletekkel szemben elvesse ezt a kiindulást. Karácsony András írása emellett kitér arra is, hogy az embernek milyen helye van a luhmanni elméletben.

A hazai reflexiók második nagy egysége a társadalomelmélet általánosabb kapcsolódásai és tartalmi után a társadalmi részrendszerek kérdéséhez kötődik, de az írások itt is folyamatosan visszautalnak az elméleti építkezés alapkérdéseire is. Ez az elemzési eljárás jellemzi Wessely Anna munkáját is, amely egyrészt *A társadalom művészete* című kötet alapján helyezi el Luhmann művészetszociológiáját a szociális rendszerek univerzális elméletében, másrészt pedig bemutatja a luhmanni társadalomelmélet azon hiperkomplexitásának jellemzőit, amely az aktuális és a potenciális különbségét megragadó értelemre támaszkodva igyekszik megbirkózni saját komplexitásával.

A politika részrendszerének elemzésére vállalkozott Brunczel Balázs tanulmánya, amelyben azonban nem csupán Luhmann szándékoltnak nem normatív elméletének sajátosságait teszi elemzés tárgyává. Az írás a politikafelfogás rekonstruálása után kimutatja Luhmann politikaelméletében azokat a tartalmakat, amelyekből kiolvashatók a szerzőnek a politika befolyásolására vonatkozó törekvései. Másrészt a felfogás bírálataként utal arra is, hogy Luhmann-nak ezek a politikai gyakorlatra vonatkozó (leginkább a liberalizmussal rokonítható) elképzelései miért kivitelezhetetlenek az elmélet egyéb megállapításainak tükrében.

A blokk zárótanulmánya szintén a társadalom egyik rendszerszerűen elkülönülő struktúrájával foglalkozik. Éber Márk Áron írása a szerelem-szeretet sajátos szemantikáját elemzi, Luhmann nálunk elsőként megjelent és a szerző legnépszerűbb kötete, *A szerelem mint szenvedély* alapján. Az írás azonban nem csak arra tér ki, hogy Luhmann miért tekinti a szerelmet és a szeretetet szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumnak, hanem a tanulmány másik felében a szerző kutatói-elméletírói munkamódszerét is rekonstruálja; rámutatva arra, hogy az elmélet és a munka aszkétája értekezik a szerelem kérdéséről.

Magától értetődően Luhmann rendszerelmélete itt tárgyalta szegmenseinek akár mélyrehatóbb vizsgálata, vagy újabb területek bevonása (és az örvendetesen megszaporozó Luhmann-fordítások – Luhmann 2006, 2008a, 2008b, 2009) is szükséges lesz ahhoz, hogy a további hazai reflexiók teljes képet tudjanak adni e példátlanul nagy ívű elmélet sajátosságairól. Abban reménykedünk, hogy a Luhmann komplex felfogása iránti növekvőben lévő érdeklődést jelen kiadvány képes némileg orientálni, és tud újabb impulzusokat adni a hazai Luhmann-kutatásnak. És legfőképpen hozzájárulhat ahhoz, hogy élénkebb társadalomelméleti polémia alakulhasson ki a modern/posztmodern társadalom jellemzőiről.

Végül, de nem utolsósorban pedig ezúton is szeretnék köszönetet mondani Karácsony Andrásnak azért az önzetlen munkáért és odafigyelésért, amellyel a blokk ötletének megfogalmazódásától kezdve az utolsó kézirat beérkezéséig segítette e Luhmann-blokk létrejöttét.

Hivatkozott irodalom

- Balogh István és Karácsony András (2000): *Német társadalomelméletek. Témák és trendek 1950-től napjainkig*. Budapest: Balassi.
- Bangó Jenő és Karácsony András (szerk.) (2002): *Luhmann-könyv*. Budapest: Rejtjel.
- Bognár Bulcsu (2008a): Vallás, egyház és a tömegmédia kapcsolata rendszerelméleti szempontból. *Vigília* (9): 653–661.

- Bognár Bulcsu (2008b): Vallás és racionalitás a luhmanni perspektívában. *Világosság* (9–10): 155–165.
- Brunczel Balázs (2007): A luhmanni elmélet felépítése. *Társadalomkutatás* (3): 297–320.
- Brunczel Balázs (2008): *Niklas Luhmann társadalomelméletének felépítése és az elmélet politikatudományos és politikafilozófiai vonatkozásai*. Doktori értekezés, 2008. (kézirat)
- Comte, Auguste (1979): *A pozitív szellem. A társadalom újjászervezéséhez szükséges tudományos munkálatok terve*. Budapest: Magyar Helikon–Európa.
- Éber Márk Áron (2006): Komplexitás – redukálva. Bevezetés a rendszerelméletbe. *BUKSZ* (4): 333–342.
- Éber Márk Áron (2008): Rendszeres megismerés. Niklas Luhmann konstruktivista tudásszociológiája. In *Kötő-jelek 2007*. Némedi Dénes és Szabari Vera (szerk.). Budapest: Plantin, 29–45.
- Horster, Detlef (1997): *Niklas Luhmann*. München: Verlag C. H. Beck.
- Karácsony András (1987a): Ökológiai problémák és a modern társadalom. *Valóság* (6):
- Karácsony András (1987b): A jog szociológiai megfigyelése. In *ELTE ÁJK Acta* XXIX. 231–233.
- Karácsony András (1990a): Paradigmaváltás a szociológiaelméletben. *Replika* 1: 45–48.
- Karácsony András (1990b): Niklas Luhmann társadalomelmélete és az autopoiézis. *Szociológia* (1–2): 1–29.
- Karácsony András (1992): A filozófia kísértése. *Szociológiai Szemle* (3): 153–157.
- Karácsony András (1995): *Bevezetés a tudásszociológiába*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Karácsony András (2002): Luhmann-recepció Magyarországon. In *Luhmann-könyv*. Bangó Jenő és Karácsony (szerk.). Budapest: Rejtjel, 22–30.
- Kuczai Tibor (1992): Szociológia, ideológia, közbeszéd. In Kuczai Tibor és Becskeházi Attila: *Valóság ’70*. Budapest: Scientia Humana, 9–111.
- Litván György és Szűcs László (szerk.) (1973): *A szociológia első magyar hazai műhelye. A Huszadik Század Köre. I–II*. Budapest: Gondolat.
- Luhmann, Niklas (1987 [1984]): *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1988 [1970]): *Soziologische Aufklärung 1. Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme*. Opladen: Westdeutscher, 66–91.
- Luhmann, Niklas (1990): *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1993 [1989]): Ethik als Reflexionstheorie der Moral. In *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft. Band 3*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 358–447.
- Luhmann, Niklas (1996): *Die neuzeitlichen Wissenschaften und die Phänomenologie*. Wien: Picus.
- Luhmann, Niklas (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Dirk Baecker (szerk.). Brunczel Balázs (ford.) Budapest: Gondolat.
- Luhmann, Niklas (2008a): Evolúció és történelem. Bognár Virág (ford.). *Replika* 61: 117–136.
- Luhmann, Niklas (2008b): *A tömegmédiá valósága*. Berényi Gábor (ford.). Budapest: Gondolat–AKTI.
- Luhmann, Niklas (2009a): Interszubjektivitás vagy kommunikáció. A szociológiai elméletalkotás eltérő kiindulópontjai. *Replika*.
- Luhmann, Niklas (2009b): *Szociális rendszerek*. Brunczel Balázs és Kis Lajos András (ford.). Budapest: Gondolat.
- Némedi Dénes (1986): Niklas Luhmann: Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie. *Szociológiai Figyelő* (2–3): 201–207.
- Némedi Dénes (2008): Bevezetés: A szociológia problémája – ma. In: *Modern szociológiai paradigmák*. Némedi Dénes (szerk.). Budapest: Napvilág, 15–65.
- Pokol Béla (1982): A pozitívitás dicsérete. *Szociológia* (4): 589–596.
- Pokol Béla (1987): A funkcionalista rendszerelmélet kibomlása (Parsons, Luhmann). In Csepeli György, Papp Zsolt és Pokol Béla: *Modern polgári társadalomelméletek*. Budapest: Gondolat, 153–324.
- Pokol Béla (1988): *A szociológia új útjai*. Budapest: Akadémiai.
- Pokol Béla (1990): *Komplexe Gesellschaft*. Bochum: Brockmeier.
- Reese-Schäfer, Walter (1992): *Luhmann zur Einführung*. Hamburg: Junius.
- Tóth Benedek (2002): A művészet rendszere Niklas Luhmann szociológiájában. In *Luhmann-könyv*. Bangó Jenő és Karácsony (szerk.). Budapest: Rejtjel, 131–153.
- Tóth Benedek (2004): Niklas Luhmann elmélete és a német médiatudomány, avagy adalékok a publicisztikatudomány és a zsurnalizmus fogalmihoz. In *A kommunikáció útjai*. Ivaskó Livia (szerk.). Budapest: Gondolat–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 83–111.